

Vytautas AMBRAZAS

LIETUVIŲ KALBOS PAPILDINIO VARDININKO SU BENDRATIMI KILMĖ

0.1. Iš archeologijos ir lyginamosios kalbotyros tyrimų žinoma, jog rytų baltų gentys maždaug VI a. po Kr. pajudėjo nuo dešiniojo Dauguvos kranto į šiaurę ir émė kurtis dabartinéje Šiaurės ir Vidurio Latvijos teritorijoje. Joje nuo senovës gyvenusių vakarų finų dialektais ilgainiui buvo asimiliuoti, o jų substratas turéjo lemiamą vaidmenį rytų baltų prokalbës suskilimui ir latvių kalbos susidarymui.

Beveik tuo pačiu metu prasidéjo ir didžioji slavų ekspansija į šiaurę ir vakarus. Iki VIII–IX a. rytų slavų gentys išplito dabartiniame šiaurinës Rusijos plote iki Naugardo ir toliau, asimiliuodamos ten gyvenusius vakarų finus.

Dél tų procesų turéjo susidaryti didelës intensyvių kalbinių kontaktų, interferencijos ir substrato bei superstrato zonos šiaurinéje rytų baltų ir rytų slavų dialektų dalyje. Tuos dialektus ligi šiol sieja ištisa virtiné bendrų fonetikos, leksikos ir gramatikos ypatybës.

Viena iš bendrų tam arealui sintaksinių izoglosų yra vad. papildinio vardininkas konstrukcijose su bendratimi, padalyviais, kai kur – su kitomis veiksmažodžio formomis.

Papildinio vardininko (resp. nominatyvo¹) terminas taikomas beasmenëms konstrukcijoms, kuriose tranzityvinių veiksmažodžių bendaratis ar kita forma siejama su vardininku, turinčiu tokią pat funkciją kaip papildinio galininkas atitinkamuose asmeniniuose sakiniuose:

- lie. *reikia šienas pjaut* (plg. *turiu šieną pjaut*);
- la. *zīrgs Vajadzēs mazgāt* ‘arklys reikés maudyt’;
- š.rus. *nado travą kosit'* ‘reikia žolę pjaut’;
- suom. *tätyy kisjoittaa kirje* ‘reikia rašyti laiškas’.

Tokio tipo konstrukcijos būdingos įvairioms finų kalboms (Collinder 1957: 217, 300, 323, 427; Timberlake 1974: 210–215). Tačiau indoeuropiečių kalbose nominatyvas eina bendaraties papildiniu tik jau minétame šiaurės vakarų areale: šiaurinése rusų kalbos tarmëse bei jų ypatybes atspindinčiuose XII–XVIII a. raštuose, įvairose latvių kalbos tarmëse, o lietuvių kalboje – rytų bei pietų aukštai-

---

¹ Lietuviškais *vardininko*, *galininko* ir pan. pavadinimais toliau žymimi lietuvių ir latvių kalbų linksniai, o tarptautiniai *nominatyvo*, *akuzatyvo* etc. terminai vartojami minint kitas kalbas, turinčias daugiau ar mažiau skirtingą linksnių sistemą.

čių tarmėse ir dalyje vakarų aukštaičių (pagal Lietvių kalbos atlaso kartotekos duomenis – i pietus nuo apytikrės linijos Jonavà – Čėkiškè – Šakiai – Sintautai).¹

Konstrukcijos kilmė rytų baltų ir slavų kalbose įvairiai aiškinama daugelyje darbų. Tuose aiškinimuose galima išskirti dvi svarbiausias kryptis.

0.2. Pirmosios krypties atstovai laiko nominatyvo su bendratimi konstrukciją paveldėta iš indoeuropiečių prokalbės. Manoma, kad nominatyvas joje iš pradžių turėjės veiksnio funkciją, o bendratasis yra sustabarėjės paskirti reiškiančio veiksmažodinio daiktavardžio datyvas. Tokioms veiksnio konstrukcijoms su pa-skirties datyvu randama atitikmenų kitų giminiškų kalbų senuosiouose pamin-kluose. Šiai krypciai baltistikoje ryškiausiai atstovauja Jablonskis (1935: 29–33; 1957: 458–459) ir Endzelynas (1951: § 392), slavistikoje – Potebnja (1958: 405–407), Borkovskis (1949: 347–350), Stepanovas (1984) ir kt. Konstrukcijos išliki-mą kaip tik šiauriniame indoeuropiečių kalbų arealo pakraštyje Kiparskis (1960, 1969) aiškino konservuojančia gretimų finų kalbų įtaka, padėjusia išlikti nomi-natyvui paveldėtoje konstrukcijoje; šiai pažiūrai pritarė Jacobssonas (1964).

Antrosios krypties svarbiausias atstovas yra Timberlake'as (1974), paskyręs šiam klausimui specialią monografiją. Jis priejo išvadą, kad rytų baltų ir šiaurės rusų kalbų nominatyvas konstrukcijose su bendratimi bei padalyviais visais at-vejais turi papildinio funkciją, savo vartosena skiriasi nuo kitų indoeuropiečių kalbų ir sutampa su vakarų finų kalbų atitikmenimis, tad laikytinas „sintaksiniu skoliniu iš kurios nors vakarų finų kalbos“ (1974: 220). Finų kalbų įtaką papildi-nio nominatyvo vartojimui rusų kalboje yra konstatavę ir kiti tyrinėtojai (plg. Veenker 1967: 158).

Minėtos pažiūros dažniausiai laikomos viena kitai priešingomis, konfron-tuojančiomis (plg. Timberlake 1974: 153–154, 220–224; Dunn 1982: 505, 526). Abiem atvejais i nominatyvą su bendratimi žiūrima kaip i pastovios sandaros konstrukciją, kurioje bendraties semantinį objektą reiškiantis nominatyvas turi arba veiksnio (pirmuoju atveju), arba papildinio (antruoju atveju) funkciją¹. Ta-čiau lietuvių ir latvių tarmių duomenys rodo, kad vienodai aiškinti vardininko funkciją visuose jo junginiuose su bendratimi negalima.

Bendraties vartosenos tyrimo rezultatai, autorius jau paskelbti anksčiau (1987, 1995), patvirtina požiūrį i bendraties kilmę iš pa-skirties reikšmę turėju-sio veiksmažodinių abstraktų datyvo ir leidžia konstatuoti pirminę veiksnio funk-ciją kai kuriose vardininko konstrukcijose su bendratimi. Antra vertus, su ben-dratimi siejamas vardininkas dabar daugeliu atvejų neabejotinai eina papildi-niu. Taigi matome vardininko funkcijos kitimą. Čia ir norėtume atkreipti dème-si i vardininko su dalyviu vidinės struktūros pertvarkymo padarinius.

---

¹ Plg. kad ir šiuos teiginius: "Tokiuose sakiniuose (t.y. su vardininku ir bendratimi V.A.) nominatyvas visada liekti subjektu" (Jablonskis 1935: 32); antra vertus: "The comparable use of the nominative in Lith. and Latv. dialects is an instance of the nominative object; it undeniably does not represent the grammatical subject" (Tim-berlake 1974: 220).

Ištyrės latvių kalbos vardininko konstrukcijas su debityvu, Holvoetas nustatė jose „perejimą nuo pirminio *veiksnio vardininko* prie *papildinio vardininko*, koks yra finų kalbose“ (1993: 160). Panašų procesą pastebime lietuvių kalbos vardininko konstrukcijose su bendratimi. Jose galima ižvelgti skirtingo amžiaus diachroninius sluoksnius.

1.1. Senovinį sluoksnį reprezentuoja konstrukcijos, kuriose vardininkas yra išlaikęs veiksnio funkciją, o bendratis – paskirties reikšmę, būdingą veiksmažodžių abstraktų datyvui¹. Tokių konstrukcijų paliudyta šiuose vardininko su bendratimi tipuose:

(1) su būseną reiškiančiais veiksmažodžiais *likti*, *pa(s)i likti*, *tekti*, *kliūti*, *pasitaikyti*, *rūpéти*, *tikti* ir pan., pvz.:

Bulvēs (mums) liko/teko valgyti;

(2) su veiksmažodžiu *būti* (esamojo laiko forma dažniausiai nulinė), pvz.:

a) *O ta lazdelē bus pasiremti*,

b) *Jau visas ežeras (buvo) matyti* (su percepcijos veiksmažodžių bendratimi);

c) *Man vienai (buvo) visi darbai dirbt* (reikiamybės reikšme);

(3) su tarinio vardine dalimi einančiomis būdvardžių formomis:

a) derinamomis: *Man degtiné bjauri gerti*;

b) bevardės giminės (nederinamomis): *Bulvių maišai sunku nešioti*.

1.2. Tose (1) ir (2) tipo konstrukcijose, kurios yra išlaikiusios pirminę struktūrą, vardininko atliekamą veiksnio funkciją aiškiai rodo derinimas su tariniu, turinčiu sudėtinę (perifrasinę) arba netiesioginės nuosakos formą, plg.: *Jam likęs/rūpéjės laukas arti*; *Šunų lojimas dar buvęs girdėti* (plg. *Troba besanti matytis*, žr. Sirtautas 1971: 74); *Man vienai buvęs tas paršas šerti*.

Pažymėtina, kad (1) ir (2) tipo konstrukcijos vartojamos ne tik rytu ir pietų aukštaičiuose, bet ir tose žemaičių bei vakarų aukštaičių šnektose, kur beasmeniuose sakiniuose bendratis valdo tik papildinio galininką. (3b) tipo sakiniuose su bevardės giminės būdvardžiais derinimas neįmanomas, nes bevardės giminės daiktavardžių lietuvių kalboje nebéra. Apie pirminę veiksnio funkciją dalyje tokių konstrukcijų leidžia spręsti jų sintaksiniai ryšiai su kitomis. Pirmiausia, bevardės giminės formos rytu aukštaičių tarmėje kai kur vartojamos pagrečiu su derinamomis vyriškosios bei moteriškosios giminės formomis, pvz.: *Medus valgyt gardu/gardus*; *Nespārtūs/nespārtu miežiai pjaut* (Molētai). Antra, bevardės giminės formos siejamos su veiksnio vardininku taip pat, kaip derinamosios būdvardžių formos atitinkamuose sakiniuose, neturinčiuose paskirtį ar tikslą reiškiančios bendraties, plg.: *Medus gardu/gardus*; *Gyvate bjauru/bjauri*; *Svečias miela/mielas*. Tokios konstrukcijos su bevardės giminės būdvardžiais, vartojamos tose pačiose rytu aukštaičių šnektose kaip ir su pritapusia bendratimi,

¹ Veiksmažodžių abstraktų datyvas apskritai laikomas viena iš svarbiausių tikslo bei paskirties raiškos priemonių, vartotų indoeuropiečių kalbų senovėje, žr. Jeffers, Pepicello 1980.

yra paveldėtos iš žilos senovės, turi atitikmenų įvairių giminiškų kalbų senosiuose paminkluose, o patys bevardės giminės būdvardžiai yra išlaikę grynojo kamieno formas (žr. aut. 1979: 200–202; 1990: 201–202 su lit.).

Panašiai ir kai kuriuose (2c) tipo sakiniuose, reiškiančiuose reikiamybę, pa-skirties bendaratis (resp. veiksmažodžio abstrakto datyvas) veikiausiai yra pri-sišlejusi prie senoviškos posesyvinės konstrukcijos (*man yra namai + statyti*), kurią lietuvių kalboje ilgainiui išstumė pasakymai su veiksmažodžiu *turēti*, vė-liau irgi gavusiu reikiamybės reikšmę.

2.1. Kartu su senosios vardininko funkcijos liekanomis lietuvių ir latvių kalbose aiškiai matyti sintaksinių ryšių pertvarkymo (reanalizės) padariniai. Daugelyje konstrukcijų, kurios savo išorine forma atitinka minėtuosius tipus, bendaratis jau yra glaudžiai susieta su asmenuojamaja veiksmažodžio forma ir praradusi pirminę paskirties reikšmę, o vardininkas yra tiesiogiai priklausomas nuo bendaraties. Tokie sakiniai jau suprantami kaip beasmeniai, ir didelė dalis lietuvių ir latvių tarmių juose vardo vartoja galininką – tipiš-ką tiesioginio papildinio linksnį.

Lietuvių kalboje vardininkas yra geriausia išlaikės veiksnio funkciją (2a), (2b) ir (3a) tipų konstrukcijose. Jose papildinio galininkas apskritai nevartoja-mas. Gana reguliari veiksnio funkcija ir (2c) tipo konstrukcijose, būdingose ž-e-maičiams bei kai kurioms vakarų aukštaičių šnektoms. Galbūt todėl Jablonskis (1935: 32; 1957: 560–564) buvo linkęs veiksnio funkciją apibendrinti visiems vardininko su bendaratimi vartosenos atvejams.

Antra vertus, dauguma 1 tipo konstrukcijų lietuvių ir latvių kalbose jau yra reanalizuotos ir vardininkas jose suprantamas kaip bendaraties papildinys, kurį praleidus iš esmės kistų sakinio prasmė, pvz.: *Man teko matyt tie žalčiai Skp* (plg. *Man teko žalčiai*); *Tėvui beliko pirkta sodas Dr* (plg. *Tėvui beliko sodas*) ir pan.

(3b) tipo konstrukcijų reanalizei buvo itin palanki apibendrintos būsenos reikšmė, būdinga bevardės giminės būdvardžių formoms. Rytų ir pietų aukštai-čių sakiniuose su bevardės giminės formomis vardininkas labai dažnai eina ben-draties valdomu papildiniu ir yra būtinės sakinio sandarai, plg.: *Smagu raškyt pupos* (Marcinkonys), bet **Smagu, pupos*. Tokio tipo konstrukcijose pagrečiu su bevardės giminės būdvardžiais įsigalejė ir būsenos reikšmės prieveiksmiai (ar jiems artimos formos), plg.: *Gana/Anksti/Metas pupos raškyt*. Kai kurie bevardės giminės būdvardžiai ir būseną reiškiantys prieveiksmiai savo ruožtu davė pradžią naujų beasmenių veiksmažodžių paradigmoms: *gailėti* (iš *gaīla*), *ganėti* (iš *ganā*), *reikėti* (iš *reikiā* ar *reīke*), žr. Fraenkel 1925: 37–38; aut. 1995: 87–88). Veiksmažodžio *reikėti* junginiai su bendaratimi pasidarė itin produkty-vūs¹. Rytų bei pietų aukštaičių tarmėse su jais vartojamas vardininkas turi tokią

¹ Veiksmažodis *reikėti*, dažniausiai einantis su bendaratimi, bendrinėje kalboje yra virtęs vienu iš plačiausiai vartojamų veiksmažodžių (ketvirta vieta tarp visų veiksmažodžių publicistikoje, žr. Žilinskienė 1990: 10).

pačią papildinio funkciją kaip galininkas vakarų aukštaičiuose ar žemaičiuose, plg. *reikia malkos/malkas skaldyt*.

2.2. Taigi bendaraties veiksmo semantinį objektą reiškiantis vardininkas randamas ne tik reliktinio tipo konstrukcijose, kuriose dar galima įžiūrėti jo pirmynę veiksnio funkciją, bet ir plačiai vartojamas daugelyje beasmenių sakinių, kur jis niekada nėra buvęs veiksniu. Rytų, pietų ir dalies vakarų aukštaičių tarmėse išivyravus polinkui beasmenio saknio bendaraties papildinį reikšti vardininku, vardininko forma išplito ir atitinkamuose beasmeniuose pasakymuose su būtojo kartinio laiko padalyviais. Tranzityviniai būtojo kartinio laiko padalyviai su papildinio vardininku dažniausiai siejami šiais atvejais:

(1) konstrukcijose su klausiamaisiais (santykiniais) prieveiksmiais *kur, kaip* ir įvardžiu *kas*, pvz.:

Kur čia dabar arklys pastačius? (Utena); *Ale iš kur čia ratai išpaišius?* (Kupiškis); *Ūturojam, kap čia ratukai dagyvenus* (Zarasai); *Kas či man padarius?* (Mažeikiai);

(2) pageidavimą reiškiančiuose pasakymuose su dalelyte *ka(d)*, pvz.:

Tai kad gera bobelė kur radus (Utena); *Ka teip megztinis nusimezgus* (Miežiškiai);

(3) panašios reikšmės sakiniuose su būsenos prieveiksmiu *gerai*, pvz.:

Gerai būtų stipras darbinykas pasisandžius (Kupiškis).

Šios konstrukcijos paliudytos tarmėse, kuriose reguliarai vartojamas papildinio vardininkas su bendaratimi, tačiau jos retesnės už atitinkamas bendaraties konstrukcijas. Dar rečiau papildinio vardininkas priklauso nuo esamojo laiko padalyvių, beasmeniuose pasakymuose einančių aplinkybėmis. Lietuvių kalbos atlaso kartotekoje jis užfiksotas tik kai kuriose vardininko su bendaratimi arealo vietose, pvz.:

Kožnas darbas dirbant mokslo reikia (Utena); *Senmedis kertant pristigdavo skiedros* (Rokiškis); *Vienas paršas laikant geriau iš rudenio pasilikt* (Miežiškiai).

3.1. Aptarti duomenys sutinka su Timberlake'o (1974: 152) išvada: „lietuvių ir latvių tarmės turi objekto nominatyvo taisyklię: aktantas, kuris šiaip būtų išreiškstas akuzatyvu, yra reiškiamas nominatyvu sistemiškai beasmenėje aplinkoje, kai neįmanomas veiksnio nominatyvas“. Ta taisyklié konstrukcijose su bendaratimi galéjo įsigalėti po to, kai (*t*)*i*-kamieno datyvas atitrūko nuo veiksmažodžių abstraktų paradigmų, sustabarėjo ir virto neasmenuojamaja veiksmažodžio forma, kuri ēmė valdyti tiesioginio papildinio linksni. Tik tada atsirado prielaidų pertvarkyti sintaksiniams ryšiams daugelyje senojo tipo vardininko su bendaratimi konstrukcijų.

Vis dėlto vidinės sąlygos dar neleidžia atsakyti į klausimą, kodėl reanalizuotose į beasmenes konstrukcijose vardininkas nebuvo pakeistas galininku, bet pats gavo papildinio funkciją ir paskui išplito didelėje rytų baltų dialektų dalyje. Papildinio vardininkas neturi aiškių atitikmenų kitose indoeuropiečių kalbose,

išskyrus šiaurinius rytų slavų dialektus¹. Tuo tarpu vakarų finų kalbose jis nuo seno vartojo mas plačiai ir intensyviai. Tokiomis aplinkybėmis Timberlake'o suponuojamas vakarų finų kalbų poveikis geriausiai paaiškina papildinio vardininko įsigalėjimą rytinių baltų dialektuose.

Vakarų finų substrato įtaka vardininkui su bendratimi veikiausiai nebuvo tik konservuojanti, padedanti išsaugoti vardininko formą, kaip manė Kiparskis (1960, 1969) ir anksčiau jam pritardamas šių eilučių autorius (1987: 215). Ji padėjo senojo tipo vardininko su bendratimi pamatu formuoti konstrukcijas, turinčias naują vidinę struktūrą.

Kadangi vakarų finų kalbose papildinio nominatyvas vartojo mas vien beasmenėje aplinkoje, jis galėjo paveikti rytinių baltų kalbas tik tada, kai bendratasis jau buvo virtusi atskira neasmenuojamaja veiksmažodžio forma ir vardininko konstrukcijos su ja buvo reanalizuojamos ar iš dalies reanalizuotos kaip beasmenės. Baltų kalbose bendratasis išsiskyrė iš veiksmažodžių abstraktų paradigmos, matyt, jau po baltų bendros prokalbės suskilimo. Jos palyginti vėlyvą kilmę rodo lietuviai-latviai ir prūsų kalbų bendraties formų skirtumai (aut. 1995: 75), taip pat lietuviai bei latviai kalbose iki šiol gerai išlikę jos semantiniai ir funkciniai ryšiai su paskirties datyvu, aiškiai jaučiami ir senojo tipo vardininko su bendratimi konstrukcijose. Tad nepanašu, jog beasmenės konstrukcijos su papildinio vardininku būtų susidariusios priešistorinių baltų – finų kalbų kontaktų laikais, apie kuriuos liudija hidronimija ir senieji leksikos skoliniai. Juo sunkiau laikyti papildinio vardininką su bendratimi dar senesnių laikų liekanomis, paveldėta iš ergatyvinės ar „aktyvinės“ saknio sandaros (plg. Larin 1963; Palmaitis 1977: 116–119).

Dėl minėtų aplinkybių labiausiai tikėtina, kad papildinio vardininkas rytinių baltų dialektuose įsigalėjo antruoju baltų – finų intensyvių kontaktų laikotarpiu, prasidėjusiu VI a. po Kr. Tuo metu rytinių baltų dialektai dar sudarė gana vienatisą ir inovacijoms pralaidą arealą. Todėl papildinio vardininkas, iš pradžių įsigalėjęs finų substrato veikiamuose šiauriniuose baltų dialektuose, galėjo toliau plisti į pietus per dabartinės Latvijos teritoriją ir pasiekti rytinius ir pietinius Lietuvos dialektus. Cia jis įsitvirtino reanalizuotų senojo tipo vardininko su bendratimi konstrukcijų pagrindu. Tačiau šis procesas beveik nepalietė žemaičių ir didelės dalies vakarų aukštaičių tarmių, kur vardininkas konstrukcijose su bendratimi iki šiol gerai išlaikė pirminę veiksnio funkciją, o beasmeniuose pasakymuose tranzytinių veiksmažodžių bendratasis gana reguliariai valdo galininką.

3.2. Slavų ekspansija į vakarų finų apgyventas sritis tarp Pskovo ir Naugardo sudarė panašias salygas papildinio nominatyvui išplisti ir šiauriniuose rytų slavų dialektuose.

---

¹ Papildinio nominatyvo su bendratimi pėdsakų pastebėta ir pietiniuose rusų kalbos dialektuose bei jų pagrindu raštyose tekstuose, vietomis ir gudų bei ukrainų kalbų areale, bet ten konstrukcija turi specifinių ypatybų ir ligi šiol diskutuojama, ar ji nėra atsiradusi dėl šiaurės rusų dialektų įtakos, žr. Kuz'mina, Nemčenko 1964; Stanišėva 1966; Dunn 1982 su lit.

vų dialektuose. Tų dialektų požymius turinčiuose senosios rusų kalbos XIII–XVIII a. raštuose papildinio nominatyvas su bendratimi vartojoamas beasmenėje aplinkoje ir laikomas atsiradusiu (Timberlake 1974: 198) arba išsaugotu (Kiparsky 1960; 1969) dėl vakarų finų substrato įtakos.

Nors sen. rusų kalbos konstrukcija plačiai tyrinėta daugelio autorių¹, tačiau pavyzdžių, kuriuose su bendratimi einantis nominatyvas turėtų neabejotiną veiksnio funkciją, ligšioliniuose darbuose randame tik su derinamomis būdvardžių formomis (pvz., *voda Jordana sladka pítъ* ‘vanduo Jordano saldus gerti’, žr. Sprinčak 1960: 179) ir su percepčijos veiksmažodžių bendratimi +veiksmažodis *byti* ‘būti’, pvz.: *bě v to vremja viděti ... pečalъ gorъkaja* Mosk. Letop. 290 ‘buvo tuo metu matyti... liūdesys kartus’ (Sabenina 1978: 404, žr. dar aut. 1995: 90–91); jos atitinka lietuvių kalbos tarmių senujų (2b) ir (3a) tipų pavyzdžius (plg. 1.1–2). Dabartinėse rusų kalbos šiaurinėse tarmėse vartojoamos konstrukcijos su papildinio nominatyvu yra smarkiai pakitusios dėl linksnių sinkretizmo, gyvosios – negyvosios giminės priešpriešos morfologizavimo ir kitų specifinių rusų kalbos raidos procesų (žr. Timberlake 1974: 104–116; Žuravlev 1984). Tad pirminę veiksnio funkciją nominatyvui, einančiam bendratimi, slavų kalbų tyrinėtojai rekonstruoja daugiausia remdamiesi lyginamaja analize. Tam ypač reikšmingos lietuvių kalbos tarmėse išlikusios senojo tipo vardininko su benratimi konstrukcijos: jos gali būti laikomos argumentu, kad ir slavų kalbose papildinio nominatyvas yra turėjęs tokį pat sintaksinį pagrindą.

3.3. Taigi tradiciniu vardininko su bendratimi terminu iš tikrujų yra vadinosios konstrukcijos, turinčios skirtinę vidinę struktūrą: (1) indoeuropietiškos kilmės veiksnio vardininkas su bendratimi, išriedėjusia iš veiksmažodinio daiktavardžio datyvo ir daugiau ar mažiau išlaikiusia senąją paskirties reikšmę ir (2) bendraties junginys su valdomu papildinio vardininku, gavusiu šią funkciją veikiausiai dėl vakarų finų dialektų įtakos po pirmojo tipo konstrukcijos reanalizės. Pirmojo tipo konstrukcijas galima laikyti bendrais lietuvių ir latvių kalbų sintaksiniai arrchaizmai. Beasmenės konstrukcijos su bendraties valdomu papildinio vardininku yra vėlesnės kilmės, bet ir jos dabar yra stumiamos iš vartosenos atitinkamos reikšmės junginių su galininku. Ypač ryškus jų reliktinis pobūdis latvių kalbos tarmėse.

Skirtingai nuo lietuvių kalbos, kur papildinio vardininkas gana nuosekliai tebevartojoamas apibrėžtame rytinių ir pietinių tarmių plote, latvių tarmėse jo židiniai salomis išsibarstę įvairiose tarmėse ir atskirti vienas nuo kito šnekta, kuriose bendratis valdo tik galininką (žr. aut. 1995: 96–98). Geriau papildinio vardininkas išliko tik junginiuose su debitvyu (plg. Rudzīte 1964: 138, 240, 372). Tai rodo, kad vakarų finų įtaka vardininkui su bendratimi baigėsi jau seniai ir paskui ši konstrukcija rytų baltų dialektuose nuėjo savitą ir skirtiną raidos ke-

---

¹ Literatūros apžvalgą žr. Larin 1963; Kiparsky 1960, 1969; Timberlake 1974; Dunn 1982.

lią. Itin įdomi ta aplinkybė, jog papildinio vardininkas labiausiai sunyko latvių tarmėse, kuriose kitados turėjo būti jo plitimo židinys, bet geriau išliko periferiniame areale – rytinėje ir pietinėje lietuvių kalbos ploto dalyje. Tai galima paaiškinti skirtinė konstrukcijos vieta lietuvių ir latvių tarmių sintaksinėje sistemoje.

3.4. Lietuvių kalbos rytinių ir pietinių aukštaičių tarmėse semantinio objekto raiška vardininku nėra apribota tik pasakymais su bendratimi. Jose iki šiol išliko bevardės giminės neveikiamujų dalyvių senovinės konstrukcijos su vardininku, reiškiančiu veiksmo patientą (semantinį objektą), pvz.: *miškas kertama/kirsta; šienas vežama/suvežta; karvės ganoma/ganyta* ir pan. (plačiau apie jas aut. 1979: 213–218; 1990: 197–214 su lit.). Kadangi tos konstrukcijos jeina į neveikiamosios rūšies paradigmą, vardininkas jose laikomas veiksniu, tačiau jo semantinė funkcija yra tokia pat kaip junginiuose su bendratimi, plg.: *Čia miškas kirsta* ir *Reikia miškas kirsti; Jau šienas suvežta* ir *Rytoj mum šienas vežt.* Tokių vardininko junginių su bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais ir su bendratimi vartosenos arealas rytu aukštaičių tarmėje beveik ištisai sutampa. Be to, vardininko konstrukcijas su bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais, panašiai kaip su bendratimi, irgi linkstama reanalizuoti kaip beasmenes, ir į vardininko vietą kartais skverbiasi jau dalyvio valdomas papildinio galininkas: *medus/medų kopama; laiškas/laišką rašoma.*

Tose pačiose lietuvių kalbos tarmėse veiksnio vardininkas plačiai vartoamas su tariniu einančiais bevardės giminės būdvardžiais: *svečias miela; varškė gardu* ir pan. Prisišliejus bendračiai susidaro senojo (3b) tipo vardininkas su bendratimi: *svečias miela priimti; varškė gardu valgyti* (plg. 1.2.).

Minėtieji modeliai su bevardės giminės neveikiamaisiais dalyviais ir būdvardžiais sudaro natūralią atramą papildinio vardininkui rytinėse ir pietinėse lietuvių kalbos tarmėse. Latvių kalbos tarmėse vardininkas su bendratimi tos atramos nebeturi, nes bevardės giminės būdvardžiai ir dalyviai jose yra seniai išnykę. Vietoj bevardės giminės būdvardžių čia su bendratimi siejami prieveiksmiai (*grūti* ‘sunkiai’, *viegli* ‘lengvai’ ir pan), kurie sudaro jau aiškiai beasmenes konstrukcijas, plg.: *aka nav viegli rakt* ‘šulinys nelengva (paž. nelengvai) kasti’. Tad latvių kalbos vardininkas su bendratimi yra labiau nutolęs nuo asmeninių konstrukcijų. Nutrūkus intensyviems kontaktams su vakarų finais, jį greičiau pakeitė išprastinis tiesioginio papildinio linksnis – galininkas.

Apskritai bendraties ir neveikiamujų dalyvių bevardės giminės formų konstrukcijos su objekto (resp. patiento, kontentyvo) vardininku gali turėti bendrą pagrindą. Jų tarpusavio santykius ir ryšį su panašia dalyvių vartosena vakarų finų kalbose dar reikėtų atskirai patyrinėti.

Išvados

1. Lietuvių kalbos tarmėse skiriama du vardininko su bendratimi konstrukcijos.

jų diachroniniai sluoksniai. Seniausią sluoksnį matome sakiniuose su veiksmio vardininku ir bendarimi, išlaikiusia pirmę paskirties reikšmę, būdingą veiksmožodžių abstraktų datyvui. Antrajį, naujesnį, sluoksnį sudaro konstrukcijos su bendaries valdomu papildinio vardininku.

2. Konstrukcijos su papildinio vardininku galėjo susiformuoti po to, kai bendaris išsiskyrė iš veiksmožodžių abstraktų paradigmos, virto atskira veiksmožodžio forma ir kai dalis senojo tipo konstrukcijų buvo reanalizuotos kaip beasmenės. Beasmenėse konstrukcijose vardininkas įsitvirtino kaip papildinys veikiausiai dėl vakarų finų dialektų įtakos.

3. Vardininko su bendarimi diachroninė stratifikacija leidžia suderinti dvi pagrindines hipotezes apie konstrukcijos kilmę, iki šiol laikomas priešingomis. Pirmoji (Jablonskio - Endzelyno - Kiparskio) taikytina seniausiam šių konstrukcijų sluoksniniui ir apibūdina jų pirmę indoeuropietišką struktūrą. Antroji (Timberlake'o) taikytina tolesniams jos raidos laikotarpiui ir paaškina vardininkui nebūdingos papildinio funkcijos įsitvirtinimą reanalizuotose beasmenėse konstrukcijose su bendarimi.

4. Papildinio vardininką su bendarimi (kaip ir netiesioginę nuosaką) galima laikyti viena iš tų rytų baltų gramatinių struktūrų, kurios turi indoeuropietišką pagrindą, bet dabartinę vidinę sandarą gavo veikiamos intensyvių kontaktų su vakarų finų kalbomis antroje praeito tūkstantmečio pusėje.

LITERATŪRA

- A m b r a z a s V. 1977: Netiesioginės nuosakos paplitimas ir kilmės problema. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 17, 7–54.
- A m b r a z a s V. 1979. *Lietuvių kalbos dalyvių istorinė sintaksė*, Vilnius.
- A m b r a z a s V. 1987. Die indogermanische Grunlaage des Dativus und Nominativus cum Infinitivo im Baltischen. – *Indogermanische Forschungen* 92, 203–219.
- A m b r a z a s V. 1990. *Sravnitelnyj sintaksis pričastij baltijskix jazykov / Vergleichende Syntax der baltischen Partizipien*, Vilnius.
- A m b r a z a s V. 1995. Lietuvių kalbos bendaries konstrukcijų raida. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 33, 74–109.
- B o r k o v s k i j V. 1949: *Sintaksis drevnerusskix gramot. Prostoe predloženie*, Lvov.
- C o l l i n d e r B. 1957: *Survey of the Uralic Languages*, Uppsala.
- D u n n J. A. 1982: The Nominative and Infinitive Construction in the Slavonic Languages. – *Slavonic and East European Review* 60(4), 500–527.
- E n d z e l ī n s J. 1951: *Latviešu valodas gramatika*, Rīgā.
- F r a n k e l E. 1925: Zur baltoslavischen Grammatik. – *Zeitschrift für die vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der indogermanischen Sprachen* 53(1), 36–65.
- H o l v o e t A. 1993: On the Nominative Object in Latvian, with particular reference to the deitive. – *Linguistica Baltica* 2, 151–156.
- J a b l o n s k i s J. 1935: Jablonskio raštai 4, red. J. Balčikonis, Kaunas.
- J a b l o n s k i s J. 1957: Rinktiniai raštai 1, sud. J. Palionis, Vilnius.
- J a c o b s s o n G. 1964: Zur Frage vom Nominativ als Kasus des direkten Objekts im Slavischen. – *Lingua viget, commentationes slavicae in honorem V. Kiparsky*, Helsinki.
- J e f f e r s R., P e p i c e l l o W. J. 1980: The Expression of Purpose in Indo-European. –

- Indogermanische Forschungen* 84, 1–16.
- Kiparsky V. 1960: Über das Nominativobjekt des Infinitivs. – *Zeitschrift für slavische Philologie* 28, 333–342.
- Kiparsky V. 1969. Das Nominativobekt des Infinitivs im Slavischen, Baltischen und Ostseefinnischen. – *Baltistica* 5(2), 141–148.
- Kuz'mina I. B., Nemčenko E. V. 1964: K voprosu o konstrukcijax s formoj imenitel'nogo padeža imen pri perexodnyx glagolax i pri predikativnyx narečijax v russkix govorax. – *Voprosy dialektologii vostočno-slavjanskix jazykov*, Moskva, 151–175.
- Larin B. A. 1963: Ob odnoj slavjano-balto-finskoy izolgosse. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 6, 83–107.
- Palmaitis L. 1977: Dėl baltų kalbų nenominatyvinės praeities. – *Baltistica* 2 priedas, 114–123.
- Potebnja A. A. 1958: *Iz zapisok po russkoj grammatike* 1–2, Moskva.
- Rudzīte M. 1964: *Latviešu dialektologija*, Riga.
- Sabenina A. M. 1978: Konstrukcija s imenitel'nym padežom prjamogo ob'ekta. – *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Sintaksis. Prostoe predloženie*, red. V. I. Borovskij, Moskva, 403–416.
- Sirtautas V. 1971: Konstrukcijų buvo matyti, girdėti struktūra. – *Kalbotyra* 22(1), 71–79.
- Sprinčak J. A. 1960: *Očerk russkogo istoričeskogo sintaksisa. Prostoe predloženie*, Kiev.
- Staniseva D. S. 1966: Konstrukcija tipa *zemlja paxat'* v sisteme sintaksičeskix sredstv vostočnoslavjanskix jazykov. – *Slavia* 35, 1–16.
- Stepanov J. S. 1984: Oborot *zemlja paxat'* i ego indoeuropejskie parallelji. – *Izvestija AN SSSR, ser. lit. i. jaz.* 62(2), 128–143.
- Timberlake A. 1974: *The Nominative Object in Slavic, Baltic and West Finnic. Slavistische Beiträge* 82, München.
- Veenker W. 1967: *Die Frage des finnougrischen Substrats in der russischen Sprache*, Bloomington.
- Žilinskienė V. 1990: *Lietuvių kalbos dažnis žodynas*, Vilnius.
- Žuravlev V. K. 1984: Nominativus cum infinitivo s točki zrenija morfoložičeskoj nejtralizacii. – *Baltistica* 20(2), 119–125.

ON THE ORIGIN OF THE NOMINATIVE OBJECT IN LITHUANIAN

Summary

Two diachronical layers in the structure of the nominative with the infinitive constructions are being discerned. The relics of the oldest layers are found in sentences with the nominative subject and the infinitive preserving the meaning of purpose characteristic of action nominals in the dative case form. The subject function of the nominative in the constructions with the verbs *likti* ‘remain’, *būti* ‘be’ (especially with the infinitive of the perception verb) is proved by agreement with the predicate in the compound and *modus relativus* forms.

The second, more recent layer is represented by impersonal constructions with the nominative object governed by the infinitive. Such constructions were formed in consequence of the reanalysis of the constructions of the first type as impersonal ones. The nominative turned into the grammatical object of the infinitive and spread in its new function under the influence of the West Finnic nominative object rule. The impact of West Finnic most likely was conditioned by the expansion of East Baltic dialects over the West Finnic substratum area in 6–7th centuries AD.

Taking into consideration the diachronical strata of the nominative with the infinitive the traditional hypothesis about its Indo-European origin (suggested by Potebnja, Jablonskis, En-

dzelins, Kiparsky et. al.) and Tinberlake's hypothesis about the borrowing the nominative object rule from West Finnic may be regarded as complementary ones. The nominative object can be put in line with the relative mood (*modus relativus*) and some other syntactic phenomena based on the native stucture of the East Baltic languages and affected by the external influence in the course of their development.